

Hans Anten

Lex van de Haterd, *Om hart en vurigheid. Over schrijvers / kunstenaars van tijdschrift / uitgeverij De Gemeenschap 1925 – 1941*. Haarlem (In de Knipscheer) 2004, 352 pp, ISBN 90-6265-566-1. 29,50.

Over het katholieke literair-culturele tijdschrift *De gemeenschap*, dat tussen 1925 en 1941 verscheen, en zijn belangrijkste redacteurs is veel gepubliceerd. Zo promoveerde Harry Scholten in 1978 op de studie *Aspecten van het tijdschrift De gemeenschap* en kwam in 1986 een Schrijversprentenboek over dit tijdschrift uit. Van meer recente datum zijn onder meer de biografie van Michel van der Plas *Daarom, mijnheer, noem ik mij katholiek* (2000) over Anton van Duinkerken en de bundel *Anton van Duinkerken: een veelomvattend mens* (2003). Over Jan Engelman verscheen in 2000 een verzameling artikelen in de uitgave *Op gezang en vlees belust* en Mathijs Sanders besteedde in het hoofdstuk ‘Om hart en vurigheid’ van zijn dissertatie *Het spiegeland venster* (2002) aandacht aan de poëtica van *De gemeenschap*.

Het zijn dezelfde woorden, ontleend aan een brochure van Van Duinkerken, die de titel vormen van het boek dat Lex van de Haterd schreef over *De gemeenschap: Om hart en vurigheid*. Wat voegt deze studie toe aan het vele dat inmiddels bekend is? Het antwoord op die vraag vormt zonder meer de rechtvaardiging van deze publicatie. Allereerst is die gelegen in de omstandigheid dat de *vormgeving* van het tijdschrift, in tal van opzichten een essentieel facet, tot nu toe weinig aandacht heeft gekregen. Een soortgelijke onderbelichting in de secundaire literatuur viel *de uitgeverij* ten deel, die gelieerd was aan het tijdschrift en dezelfde naam had. De betekenis van Van de Haterds boek ligt voor alles in het gegeven dat beide veronachtzaamde aspecten thans voor het eerst royaal belicht worden.

In het eerste deel wordt een schets gegeven van het literair- en kunsthistorische kader. Deel twee, met tweehonderdvijftien bladzijden verreweg het omvangrijkste deel, bevat een verzameling geschreven portretten van de belangrijkste medewerkers van het tijdschrift en de uitgeverij. Deel drie behelst de alfabetische en chronologische fondslijst van de uitgeverij. Het boek wordt gecompleteerd met bibliografieën, een samenvatting en conclusie, en een register op personen, tijdschriften en uitgeverijen.

Het zijn vooral deel II en III en, niet het minst, de honderden door het hele boek opgenomen illustraties die reliëf geven aan de vormgeving van de honderdvierenzeventig afleveringen van het tijdschrift en de honderddrieënveertig titels die bij de uitgeverij verschenen. De illustraties zijn uiterst gevarieerd in formaat en inhoud: behalve geschilderde, getekende en gefotografeerde portretten zijn het afbeeldingen van tekeningen, houtsneden en fotocollages die onder meer als vignet in of omslag van tijdschrift en boeken dienden. Van de eenentwintig portretten of hoofdstukken uit deel II zijn er slechts enkele aan schrijvers als Engelman, Van Duinkerken, Antoon Coolen en Albert Kuyle gewijd. Vijftien portretten gaan over gezichtsbepalende architecten, grafici, schilders, typografen en fotografen. Niet in de laatste plaats zijn zij het die met hun figuratief expressionistische, constructivistische en typofotografische omslagontwerpen, illustraties en typografie het tijdschrift en de door De Gemeenschap uitgegeven boeken veelal een modernistisch aanzien gaven.

Uiteraard concentreert Van de Haterd zich in deze hoofdstukken op activiteiten ten behoeve van tijdschrift en uitgeverij. Aldus worden van gerenommeerde kunstenaars als Otto van Rees, Joep Nicolas, Leo Gestel, Sybold van Ravesteyn, Gerrit Rietveld, Paul Schuitema en Charles Nypels kanten belicht waaraan in kunsthistorische publicaties over hen in de regel voorbij wordt gegaan. Voor minder bekende kunstenaars als Henri Jonas, Andries Oosterbaan, Cuno van den Steene en Lambert Simon vormen deze hoofdstukken de eerste beschrijving van hun artistieke werkzaamheden voor tijdschrift en uitgeverij. De auteur toont zich in dit deel, en dan vooral in de vijftien portretten van de beeldend kunstenaars, een zorgvuldig observator die met kennis van zaken, zij het soms wat al te opsommend, ingaat op technieken, stijlkenmerken, thema's, motieven, stromingen en invloeden. Voor de lezers van *Nederlandse letterkunde* zullen naar ik vermoed de teksten over de beeldende dimensies van *De gemeenschap* en de beschouwingen over de uitgeverij het meest interessant zijn.

Wat de neerlandicus Van de Haterd in deel I en in de schrijversportretten evenwel over de *litteraire* aspecten van het tijdschrift zegt, stelt teleur. Dat aan de bekende data en feiten niet of nauwelijks iets wordt toegevoegd, dat in het betoog nogal wat onjuistheden staan, dat de argumentatie meer dan eens weinig overtuigt door het negeren van relevante bronnen, en tal van polemische divagaties de tekst van met name deel I hinderlijk ontsieren, dat alles doet afbreuk aan de kwaliteit van deze monografie.

Zo benadrukt de schrijver de ‘betekenisvolle rol’ die Marsman in *Het getij* heeft gespeeld. Maar wat kan die rol geweest zijn? De gedichten die hij naar dat tijdschrift opstuurde werden stelselmatig geweigerd; een publicatie van zijn hand is niet in *Het getij* te vinden. Van de Haterd laat Theo van Doesburg in 1921 redacteur van *Het getij* worden. Maar die functie heeft hij nooit bekleed, net zomin als Henri Bruning redacteur van *De vrije bladen* is geweest, zoals beweerd wordt. Een overzicht van de receptiegeschiedenis van *De gemeenschap* in de letterkundige handboeken begint met Knuvelders *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde* uit 1953. Volgens de auteur is dit boek ‘tot ver in de jaren tachtig het toonaangevende handboek van de Nederlandse literatuur’ gebleven. Ik ga voorbij aan de wat te ruime formulering ‘Nederlandse literatuur’ in dit citaat en meen te kunnen constateren dat van de renommee die deze literatuurgeschiedenis in de jaren vijftig in katholieke kringen had in de jaren tachtig weinig tot niets meer over was. Voor een impressie van de ontvangst in die periode – en daar was het de schrijver om te doen – had de tiende druk van Knuvelders *Beknopt handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* uit 1982 geraadpleegd moeten worden. Daarin immers heeft Knuveldeer een herziene en aangevulde versie van zijn verhaal over de Nederlandstalige literatuur na 1916 gepresenteerd, een versie die niet het minst voor het interbellum in tal van opzichten de accenten anders legt dan in 1953.

In de jaren tussen de twee wereldoorlogen publiceerde F. Bordewijk bij De Gemeenschap zijn romans *Blokken* (1931), *Knorrende beesten* (1933) en *Bint* (1934). Van de Haterd typeert het proza van deze romans, zonder daar overigens op in te gaan, telkens onbekommerd als proeven van Nieuwe Zakelijkheid, terwijl zowel contemporaine kritische als recente wetenschappelijke reflecties juist deze karakterisering voor Bordewijks vroege romans problematiseren, zometer verwerpen. Volgens Van de Haterd zou Ilja Ehrenburgs nieuw zakelijke roman *10 pk het leven der auto's* (1929) Kuyle hebben geïnspireerd om als directeur van De Gemeenschap een roman als *Bint* uit te geven. Wat Kuyle vooral aansprak in Ehrenburgs befaamde industrieroman, zo lezen we, was de felle anti-kapitalistische tendens ervan en de moderne reportage-achtige stijl (eenvoudige grammaticale constructies, defictionaliserende presentatie van vele namen, getallen en feiten). Dat Kuyle warm liep voor dergelijke zaken geloof ik graag, maar in *Bint* zijn deze stilistische en ideologische eigenschappen ver te zoeken.

Over Kuyle gesproken: als bekend was de rol van deze prominente *Gemeenschap*-redacteur in de literatuur definitief uitgespeeld toen hij in de jaren dertig radicaliseerde tot een overtuigd fascist en antisemiet, die zich na de oorlog, ondanks vele veroordelingen, niet schuldig voelde over zijn collaboratie. Van de Haterd besluit zijn portret van Kuyle met een citaat uit 1958 waarin een vraagteken wordt gezet bij het feit dat de toonaangevende literaire kritiek hem doodzweeg. Die vraag of twijfel is nog tot daaraan toe. Het getuigt echter van weinig goede smaak om hier George Kettmann aan het woord te laten, een notoire nationaal-socialist en antisemiet, die na de oorlog onder meer werd veroordeeld tot een gevangenisstraf en publicatieverbod van tien jaar.

Tenslotte nog een enkel woord over de polemische uitweidingen waarin met name literatuurhistorici worden gekapitteld omdat zij auteurs als Bordewijk, Marsman en Van Ostaijen uitvoerig en positief bespreken zonder aandacht te besteden aan *De gemeenschap* of in te gaan op de relatie van deze schrijvers met het tijdschrift of de uitgeverij. Het wordt enigszins potsierlijk als Van de Haterd de oorzaak daarvan zoekt in gebrek aan kennis, onder anderen bij Anbeek en Dorleijn. Zij zouden bijvoorbeeld niet weten dat de drie eerste romans van Bordewijk bij De Gemeenschap werden uitgegeven en dat *Knorrende beesten* en het grootste gedeelte van *Bint* in *De gemeenschap* werden voorgepubliceerd. Ook zouden zij er niet van op de hoogte zijn dat werk van Van Ostaijen en Marsman bij De Gemeenschap verscheen en dat Marsman in het tijdschrift gepubliceerd heeft. Het is jammer dat Van de Haterd op deze bedenkelijke manier discussieert en niet inziet dat de gesignaleerde omissie vooral betekent dat Bordewijk, Van Ostaijen en Marsman in de literaire historiografie terecht niet beschouwd worden als auteurs die representatief zijn voor *De gemeenschap*. Hoe non-conformistisch, progressief en ruimdenkend *De gemeenschap* in bepaalde opzichten ook geweest mag zijn, het tijdschrift is en blijft immers *au fond* een door en door katholiek periodiek, zoveel wordt eens te meer duidelijk uit *Om hart en vurigheid*: ‘Kunst en literatuur hadden een functie: het ging niet alleen om schoonheid, maar ook om het uitdragen van de katholieke boodschap.’

Universiteit Utrecht

Uit: *Nederlandse letterkunde* 10 (2005), p. 72-75.